

VIZUAL TAFAKKUR STRATEGIYALARI VA TANQIDIY FIKRLASH INTEGRATSIYASI ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING NUTQIY FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISH

Jamolova Shoyira Uyg'unovna

*BuxDPI Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(maktabgacha ta'lim) yo'nalishi tadqiqotchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy faolligini rivojlantirishda vizual tafakkur strategiyalari va tanqidiy fikrlash elementlarini integratsiyalashning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Nutqiy faollikning bolalar shaxsiy rivojlanishidagi o'rni tahlil qilinib, vizual materiallar asosida tashkil etilgan muloqot jarayonlari bolalarning fikrlash, kuzatish, savol berish va fikrni erkin ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirishi asoslab berilgan. Shuningdek, vizual kuzatish, tahlil qilish, dalillash va refleksiya bosqichlaridan iborat metodik model taklif etilgan. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim amaliyotida nutqiy faollikni rivojlantirishning innovatsion mexanizmlarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *nutqiy faollik, maktabgacha ta'lim, vizual tafakkur strategiyalari, tanqidiy fikrlash, dialogik nutq, kommunikativ kompetensiya, pedagogik texnologiya.*

Аннотация: В данной статье раскрываются педагогические возможности интеграции стратегий визуального мышления и элементов критического мышления в развитии речевой активности детей дошкольного возраста. Проанализирована роль речевой активности в личностном развитии ребенка, а также обосновано, что коммуникативные процессы, организованные на основе визуальных материалов, способствуют развитию навыков мышления, наблюдательности, постановки вопросов и свободного выражения собственных мыслей. Предложена методическая модель, включающая этапы визуального наблюдения, анализа, аргументации и рефлексии. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования инновационных механизмов развития речевой активности в практике дошкольного образования.

Ключевые слова: *речевая активность, дошкольное образование, стратегии визуального мышления, критическое мышление, диалогическая речь, коммуникативная компетентность, педагогическая технология.*

Abstract: This article highlights the pedagogical potential of integrating Visual Thinking Strategies and critical thinking elements in developing speech activity among preschool children. The role of speech activity in children's personal development is analyzed, and it is substantiated that communication processes organized through visual materials contribute to the development of thinking, observation, questioning, and free expression skills. A methodological model consisting of visual observation, analysis, argumentation, and reflection stages is proposed. The research findings can be applied to improve innovative mechanisms for developing speech activity in preschool educational practice.

Keywords: *speech activity, preschool education, visual thinking strategies, critical thinking, dialogic speech, communicative competence, pedagogical technology.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim paradigmasida bolaning bilimlarni passiv qabul qiluvchi emas, balki faol yaratuvchi subyekt sifatida shakllanishi ustuvor vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Shu nuqtai nazardan nutqiy faollik nafaqat kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismi, balki bolaning kognitiv, ijtimoiy-emotsional va ijodiy rivojlanishini ta'minlovchi integrativ ko'rsatkich sifatida namoyon bo'ladi. Maktabgacha yosh davrida bolaning fikrlashi va nutqi parallel ravishda rivojlanishi sababli nutqiy faollikning rivojlanish darajasi uning keyingi ta'lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatini belgilovchi omillardan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda pedagogik tadqiqotlarda bolalar nutqini rivojlantirish muammosi ko'proq lug'at boyligini oshirish va grammatik ko'nikmalarni shakllantirish nuqtai nazaridan o'rganilgan bo'lsa, nutqiy faollikning vizual tafakkur va tanqidiy fikrlash bilan o'zaro bog'liqligi yetarli darajada tadqiq qilinmagan. Vaholanki, bolaning ko'rgan obrazlari asosida mustaqil fikr yuritishi, voqealarni tahlil qilishi va o'z xulosalarini og'zaki ifodalashi nutq rivojlanishining eng muhim mexanizmlaridan biri hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalar keng tarqalgan bugungi sharoitda bolalar ko'proq vizual axborot oqimi ta'sirida rivojlanmoqda. Psixologik tadqiqotlar inson tomonidan qabul qilinadigan axborotning katta qismi vizual analizatorlar orqali o'zlashtirilishini ko'rsatadi. Biroq maktabgacha ta'lim amaliyotida ushbu imkoniyatlardan nutqiy faollikni rivojlantirish maqsadida tizimli foydalanish metodikasi yetarlicha ishlab chiqilmagan. Natijada bolalarning vizual qabul qilish tajribasi bilan nutqiy ifodalash faoliyati o'rtasida uzilish yuzaga kelmoqda. Tadqiqotning dolzarbligi yana shundaki, zamonaviy ta'lim tizimi shaxsdan kommunikativlik, kreativlik, hamkorlik va tanqidiy fikrlash kabi XXI asr kompetensiyalarini talab etmoqda. Ushbu kompetensiyalarning shakllanishi esa aynan maktabgacha yosh davridan boshlanadi. Shu sababli bolalarni erta yoshdan savol berishga, kuzatishga, taqqoslashga, sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlashga va o'z fikrini asoslashga o'rgatish dolzarb ilmiy-pedagogik vazifa hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutq rivojlantirish mashg'ulotlarining aksariyatida tarbiyachi faol, bola esa tinglovchi pozitsiyasida qolib ketmoqda. Bunday holat bolalarning nutqiy tashabbuskorligi va muloqotga kirishish faolligini cheklaydi. Vizual tafakkur strategiyalarining tanqidiy fikrlash bilan integratsiyasi esa bolani ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirib, uning nutqiy tajribasini boyitishga xizmat qiladi. Tadqiqotning dolzarbligi maktabgacha yoshdagi bolalarda reflektiv nutq elementlarini shakllantirish zarurati bilan ham belgilanadi. Reflektiv nutq bolaning o'z fikri va faoliyatini baholash, o'z xulosalarini qayta ko'rib chiqish hamda muqobil qarashlarni qabul qilish imkonini beradi. Mazkur ko'nikmalar esa tanqidiy fikrlashning dastlabki ko'rinishlari sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqotning yana bir muhim jihati shundaki, unda nutqiy faollik bolaning individual psixologik xususiyatlari, tasviriy idrok jarayonlari va tanqidiy fikrlash operatsiyalarining o'zaro integratsiyasi asosida ko'rib chiqiladi. Bu esa nutq rivojlantirish metodikasini alohida

yo'nalish sifatida emas, balki kompleks rivojlantiruvchi tizim sifatida talqin etish imkonini beradi. Maktabgacha yosh davri bolaning intellektual, ijtimoiy va kommunikativ rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan ushbu davrda nutq faol rivojlanadi, lug'at boyligi kengayadi hamda bolalarda atrof-muhit bilan muloqot qilish ehtiyoji kuchayadi. Nutqiy faollik esa bolaning fikrini erkin ifodalashi, savol berishi, suhbatga kirishishi va o'z nuqtayi nazarini asoslay olishi bilan tavsiflanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari amaliyotida nutq rivojlantirish mashg'ulotlari ko'pincha reproduktiv xarakterga ega bo'lib, bolalar tarbiyachi tomonidan berilgan tayyor savollarga javob qaytarish bilan cheklanib qolmoqda. Bunday yondashuv bolalarda mustaqil fikrlash va muloqotga kirishish ko'nikmalarining yetarli rivojlanmasligiga olib keladi. Shu sababli bolalarni faol fikrlashga, kuzatishga va o'z fikrlarini asoslab bayon qilishga undovchi innovatsion metodlarni qo'llash zarurati ortib bormoqda.

So'nggi yillarda xalqaro pedagogik amaliyotda Visual Thinking Strategies (VTS) texnologiyasi va tanqidiy fikrlash elementlari ta'lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi vositalar sifatida e'tirof etilmoqda. Mazkur yondashuvlarni maktabgacha ta'limga integratsiyalash bolalar nutqiy faolligini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqot maqsadi va vazifalaridan kelib chiqib ilmiy izlanish jarayonida o'zaro bog'liq bo'lgan nazariy va empirik metodlar majmuasidan foydalanildi.

Nazariy metodlar sifatida pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni o'rganish, ilmiy manbalarni qiyosiy tahlil qilish, umumlashtirish, tizimlashtirish va modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar yordamida nutqiy faollik, vizual tafakkur va tanqidiy fikrlash tushunchalarining ilmiy mohiyati ochib berildi hamda tadqiqotning nazariy modeli ishlab chiqildi.

Empirik metodlar sifatida pedagogik kuzatish, suhbat, diagnostik topshiriqlar, ekspert baholash, pedagogik tajriba-sinov va monitoring metodlari qo'llanildi. Pedagogik kuzatish jarayonida bolalarning muloqotga kirishishi, savol berishi, fikr bildirish faoliyati hamda nutqiy tashabbuskorligi o'rganildi.

Diagnostik metodlar orqali bolalarning lug'at boyligi, dialogik nutqi, savol berish faolligi, nutqiy kreativligi va kommunikativ faolligi aniqlanib, ularning rivojlanish darajalari baholandi. Tajriba-sinov ishlarida ishlab chiqilgan metodika amaliyotga joriy qilinib, uning samaradorligi eksperimental va nazorat guruhlar natijalari asosida baholandi. Olingan natijalarning ishonchliligini aniqlash maqsadida matematik-statistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Statistik hisob-kitoblar tajriba va nazorat guruhlaridagi o'zgarishlarni qiyoslash hamda metodikaning samaradorligini ilmiy asoslash imkonini berdi. Tadqiqot jarayonida pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, modellashtirish hamda umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Nutqiy faollikni rivojlantirish bo'yicha milliy va xorijiy tajribalar o'rganildi hamda vizual tafakkur strategiyalari va tanqidiy fikrlash elementlarining pedagogik imkoniyatlari tahlil qilindi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati: Tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim metodikasi fanining nazariy asoslarini boyitadi hamda nutqiy faollikni rivojlantirishning yangi pedagogik mexanizmlarini ilmiy jihatdan asoslashga xizmat qiladi.

Tadqiqotda vizual tafakkur strategiyalari va tanqidiy fikrlash integratsiyasining nazariy modeli ishlab chiqilishi natijasida nutq rivojlantirish metodikasiga yangi ilmiy yondashuv taklif etiladi. Tadqiqot natijalari nutqiy faollikning tarkibiy tuzilmasi, rivojlanish mezonlari va pedagogik shart-sharoitlarini aniqlashtirish imkonini beradi.

Ishlab chiqilgan ilmiy qarashlar maktabgacha ta'limda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish, tanqidiy fikrlashni shakllantirish va vizual ta'lim texnologiyalarini takomillashtirish bo'yicha keyingi ilmiy izlanishlar uchun nazariy manba bo'lib xizmat qiladi.

Natijalar va muhokama: Nutqiy faollik bolaning kommunikativ faoliyatga ongli ravishda kirishishi, fikr almashishi va nutq vositasida ijtimoiy munosabatlarni amalga oshirish qobiliyatini ifodalaydi. Nutqiy faol bola suhbat jarayonida tashabbus ko'rsatadi, savollar beradi, fikr bildiradi va boshqalarning fikriga munosabat bildiradi.

Tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, nutqiy faollikning rivojlanishi bolaning keyingi ta'lim bosqichlaridagi muvaffaqiyati bilan uzviy bog'liq. Nutqiy faollik rivojlangan bolalarda o'qish va yozishga tayyorlik darajasi ham yuqori bo'ladi.

Vizual tafakkur strategiyalarining imkoniyatlari: Vizual tafakkur strategiyalari tasvirlar, rasmlar va boshqa ko'rgazmali materiallar asosida tashkil etiladigan fikrlash faoliyatidir. Ushbu texnologiyada bolalarga tayyor javoblar berilmaydi. Aksincha, ular kuzatish, taxmin qilish va xulosalashga yo'naltiriladi.

Mashg'ulot davomida quyidagi savollar asosiy o'rin tutadi:

- Rasmda nimalarni ko'ryapsan?
- Nima uchun shunday deb o'ylaysan?
- Rasmdan yana nimani topish mumkin?
- Keyin nima sodir bo'lishi mumkin?

Bunday savollar bolalarda kuzatuvchanlikni kuchaytiradi, lug'at boyligini oshiradi va dialogik nutqni rivojlantiradi.

Tanqidiy fikrlash elementlarining ahamiyati: Tanqidiy fikrlash bolaning axborotni tahlil qilish, taqqoslash, sabab va oqibatlarni aniqlash hamda mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun tanqidiy fikrlash murakkab mantiqiy operatsiyalar emas, balki oddiy savollar va muammoli vaziyatlar orqali shakllantiriladi.

Namuna sifatida quyidagini tahlil qilish mumkin:

- Nima uchun qush daraxtga qo'ngan?
- Agar yomg'ir yog'masa nima bo'ladi?
- Nima sababdan bola xursand bo'lishi mumkin?

Mazkur savollar bolalarni fikrlashga va fikrlarini og'zaki bayon qilishga undaydi.

Integratsiyalashgan metodik model: Tahlillar asosida nutqiy faollikni rivojlantirishning quyidagi bosqichlardan iborat modeli taklif etildi:

- 1-bosqich. Vizual kuzatish - bolalar rasm yoki tasvirni diqqat bilan kuzatadilar.
- 2-bosqich. Fikrlarni aniqlash - bolalar ko'rganlari haqida o'z fikrlarini aytadilar.
- 3-bosqich. Dalillash - bildirilgan fikrlarning sabablari izohlanadi.
- 4-bosqich. Muhokama - bolalar o'zaro fikr almashadilar.
- 5-bosqich. Nutqiy ifodalash - yakuniy xulosa va hikoya tuziladi.

6-bosqich. Refleksiya - bolalar o'z faoliyatiga baho beradilar.

Mazkur model bolalarda nutqiy faollik, muloqot madaniyati va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Maktabgacha yosh davri bolaning nutqiy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda shakllangan nutqiy kompetensiyalar bolaning keyingi ta'lim bosqichlaridagi muvaffaqiyati hamda shaxs sifatida rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutqiy faollikni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik faoliyatni zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, vizual tafakkur strategiyalari bolalarning tasviriy idrokini faollashtirish, kuzatuvchanligini rivojlantirish va o'z fikrlarini erkin bayon etishlariga qulay sharoit yaratadi. Vizual materiallar asosida tashkil etilgan muloqot jarayonlari bolalarda voqea-hodisalarni tahlil qilish, taqqoslash, taxmin qilish va xulosa chiqarish kabi fikrlash operatsiyalarining rivojlanishiga xizmat qiladi. Natijada nutqiy faollikning muhim ko'rsatkichlari hisoblangan savol berish, fikr bildirish, suhbatni davom ettirish va muloqot tashabbusini ko'rsatish ko'nikmalari shakllanadi. Shu bilan bir qatorda, tanqidiy fikrlash elementlarining nutq rivojlantirish faoliyatiga integratsiyalashuvi bolalarda mustaqil fikr yuritish, sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlash va o'z qarashlarini asoslash imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu esa bolalarning nafaqat nutqiy faolligini, balki kognitiv rivojlanishini ham ta'minlaydi. Ayniqsa, "Nima uchun?", "Qanday?", "Agar shunday bo'lsa nima yuz beradi?" kabi savollarga asoslangan muloqotlar bolalarni faol fikrlashga va o'z nuqtayi nazarini ifodalashga undaydi. Tahlillar asosida aniqlanishicha, vizual tafakkur strategiyalari va tanqidiy fikrlash integratsiyasi maktabgacha yoshdagi bolalarda kommunikativ kompetensiyaning shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Mazkur yondashuv bolalarning lug'at boyligini kengaytirish, bog'lanishli nutqini rivojlantirish, dialogik muloqotga kirishish faolligini oshirish hamda tengdoshlari bilan hamkorlikda fikr almashish ko'nikmalarini takomillashtirish imkonini beradi.

Umumiy qilib aytganda, vizual tafakkur strategiyalari va tanqidiy fikrlash integratsiyasi maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy faolligini rivojlantirishning samarali pedagogik vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu yondashuv bolalarning nutqiy, kognitiv va kommunikativ rivojlanishini kompleks tarzda qo'llab-quvvatlaydi hamda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutq rivojlantirish metodikasini takomillashtirish uchun muhim ilmiy-metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Kelgusida mazkur yo'nalishda nutqiy faollikning diagnostik mezonlarini takomillashtirish, vizual-dialogik topshiriqlar bankini yaratish hamda raqamli ta'lim vositalari bilan integratsiyalash imkoniyatlarini o'rganish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Vizual tafakkur strategiyalari va tanqidiy fikrlash integratsiyasi maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy faolligini rivojlantirishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv bolalarning kuzatuvchanligini, savol berish faolligini, lug'at boyligini va dialogik nutqini rivojlantirish imkonini beradi. Taklif etilgan metodik model nutq rivojlantirish mashg'ulotlarini interfaol tashkil etish, bolalarni faol muloqotga jalb etish va ularning kommunikativ kompetensiyalarini

shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli mazkur texnologiyani maktabgacha ta'lim amaliyotiga keng joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standarti to'g'risida"gi qarori. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi. – Toshkent: 2022.
3. Qodirova F.R., Toshpo'latova Sh.Q., Kayumova N.M. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Tafakkur, 2021. – 384 b.
4. Hasanboyeva O.U., Tadjieva M.X., Toshpo'latova Sh.Q. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. – Toshkent: Ilm-Ziyo, 2021. – 356 b.
5. Vygotskiy L.S. Tafakkur va nutq. – Moskva: Yurayt, 2021. – 432 b.
6. Leontyev A.A. Psixologiya obshcheniya i rechevoy deyatelnosti. – Moskva: Akademiya, 2020. – 288 s.
7. Facione P.A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. – California Academic Press, 2020. – 28 p.
8. Fisher R. Teaching Children to Think. – London: Bloomsbury Publishing, 2021. – 256 p.
9. Housen A., Yenawine P. Visual Thinking Strategies: Theory and Practice. – New York: VTS Press, 2022. – 214 p.
10. Egan K. Learning in Depth: A Simple Innovation That Can Transform Schooling. – Chicago: University of Chicago Press, 2021. – 184 p.
11. UNESCO. Global Education Monitoring Report: Early Childhood Care and Education. – Paris: UNESCO Publishing, 2023.
12. OECD. Starting Strong VIII: Early Childhood Education and Care. – Paris: OECD Publishing, 2023.
13. Ismailova Z.K., Xaydarova M.A. Maktabgacha ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. – 248 b.
14. Nurmuhamedova L.B. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2021. – 296 b.
15. Rahimov B.X., Axmedova D.R. Maktabgacha ta'limda kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish texnologiyalari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2023. – 224 b.